

J. W. Wesselius

De eenheid van het boek Daniel

Openingscollege studiejaar 1993-1994
van de Faculteit der Godgeleerdheid
van de Universiteit van Amsterdam

gehouden op 3 september 1993

Dames en heren,

Lang geleden, toen ik in Leiden regelmatig de bijeenkomsten van mijn theologisch dispuut bijwoonde, werd daar vol ontzag gesproken over de grote theologen van weleer die tijdens hun lidmaatschap lezingen en preken gehouden hadden zoals men de tegenwoordig niet meer hoorde. In het bijzonder werd er vermeld dat er helden van de theologie geweest waren die gesproken hadden over omvattende onderwerpen als 'De boeken van Mozes', 'De Profeten', ja zelfs 'Het Oude Testament' of 'Het Nieuwe Testament'; de meest vernetele had een uitgebreide lezing gehouden onder de titel 'De Bijbel'. Mijn ambities voor vandaag zijn veel bescheidener, maar voor mijn eigen idee toch nog heel omvangrijk. Ik wil in dit uur namelijk spreken over het volledige boek Daniel, in het bijzonder over de aard en opbouw ervan, en dat is zeker geen lichtvaardig op te vatten ondereneming.*

Dat boek zit namelijk zoals de meesten van u bekend zal zijn heel ongewoon in elkaar. Ik loop een aantal van de belangrijkste zaken even met u na. Het boek Daniel begint met te vertellen hoe tijdens de regering van koning Jojakim van Juda, en wel in het derde jaar ervan (waarschijnlijk 606 v. Chr.), de koning van Babel, Nebukadnezar, naar Jeruzalem optrekt, de stad de baas wordt en een deel van het gerei van de tempel meevoert naar Babel. In Babel geeft hij bevel dat een aantal vreemde prinses voor de dienst aan zijn hof moeten worden opgevoed. Onder die prinses vinden we een vieraal Judeeër, die waarschijnlijk bij de zojuist beschreven gelegenheid naar Babel gevoerd zijn: Daniel en zijn drie metgezellen Hananja, Mijšael en Azaria (die de Babylonische namen Sadrach, Mesach en Abed-Nego krijgen, terwijl Daniel de nieuwe naam Belsazar aanvangt). Na enige verwickelingen rond hun opvoeding aan het hof zien we Daniel weer terug als hij in het tweede hoofdstuk van het boek een droom van de koning weet uit te leggen als betrekking hebbend op de verdere politieke geschiedenis van de wereld: vier wereldrijken zullen nog op elkaar volgen, en daarna zal God zelf zijn koninkrijk vestigen op aarde. In Daniel 3 speelt Daniel zelf geen rol, in tegenstelling tot zijn drie metgezellen, die wegens hun weigering om een door Nebukadnezar gemaakt beeld te aanbidden in een vurige oven gegooid worden, waartuit ze door goddelijke interventie gered worden. Als Nebukadnezar dit gezien heeft erkent hij de macht van de God van Israël in een proclamatie aan al zijn onderdanen. Daniel 4 vertelt weer over een droom van de koning. Daniel legt deze uit als voorspellend dat de koning zeven 'tijden' lang, waarschijnlijk zeven jaar, waanzinnig zal zijn en zich tussen de dieren van het veld zal ophouden. Dat gebeurt inderdaad, en deze naar toestand houdt pas weer op als de koning erkent dat de god van Daniel de hoogste god is en dan wordt hij in zijn vroegere waardigheid hersteld. Een opmerkelijk kenmerk van dit hoofdstuk is dat het in zijn geheel als een proclamatie van koning

* Over dit onderwerp heb ik in minder uitgewerkte vorm bij drie eerdere gelegenheden gesproken: bij het deugstic Iustrum van het *Colligium Theologicum* 'Quisque Suis Viribus' (Leiden) in juni 1992, tijdens een vergadering van het *Wetgezetenschap* voor de studie van het *Nabije Oosten* op 20 december 1992 in Utrecht, en tenslotte tijdens het congres van de *Society of Biblical Literature* op 27 juli 1993 in Münster. In aangepaste vorm heb ik dit college ook uitgesproken als een lezing voor de *Patologische Kring* op 9 oktober 1993 in Amsterdam.

Nebukadnezar is geformuleerd, die daarin aan alle volken vertelt wat hem is overkomen. In Daniel 5 hebben we opnieuw een raadsel dat Daniel op te lossen krijgt: deze keer geen droom, maar een opschrift, het bekende 'Mene, Mene, Tekel Ufarsin', dat op raadselachtige wijze wordt geschreven op de muur van de zaal waar Nebukadnezars nakomeling en opvolger Belsazar heiligschennis gepleegd heeft door het al genoemde gerei van de tempel van Jeruzalem bij een drinkgelag te gebruiken. Daniel legt het opschrift in die zin uit dat op grond van een goddelijk oordeel over de koning Belsazars koninkrijk aan de Meden en Perzen gegeven zal worden. Ondanks dit sombere vooruitzicht accepteert Belsazar bijkbaar Daniels voorspelling zonder meer en laat hij uitroepen dat Daniel voortaan de derde positie in het koninkrijk zal hebben. Nog in dezelfde nacht wordt Belsazar gedood en wordt de macht over Babel overgenomen door de Medische koning Darius. Onder zijn regering, zo vertelt het volgende hoofdstuk ons, slagen de vijanden van Daniel erin om de koning een edict te ontlokken dat al zijn onderdanen gedurende een bepaalde periode alleen maar aan hem verzoeken mogen doen, en ze denuncieren Daniel als ze ontdekken dat die er toch niet van afziet om driemaal daags tot zijn eigen god te bidden. Daniel wordt dan krachtens de onveranderlijke wet van Meden en Perzen in een kuil vol hongertige leeuwen gegooid. Als de koning de morgen daarop ontdekt dat de leeuwen Daniel wegens zijn goddelijke bescherming ongemoeid gelaten hebben laat hij Daniel uit de leeuwenkuil halen en zijn belagers met hun hele familie daarin gooien. Ook Daniel 6 eindigt met een opbare erkenning door de heidense vorst van de macht van de god van Daniel.

Daniel 7 en 8 bevatten visioenen die Nebukadnezars droom uit hoofdstuk 2 verder preciseren, met name waar het het eind van de geschiedenis betreft. Voor het eerst lezen we daar over een periode van grote benauwdheid die veroorzaakt zal worden door het ingrijpen van een goddeloze heerser, in wie men traditioneel de Seleucidische vorst Antiochus IV Epifanes herkent, van wie verteld wordt dat hij vanaf 167 v. Chr. tot zijn dood een paar jaar later een krachtige vervolging van de joodse godsdienst liet instellen. Daniel 9 is misschien wel het meest opmerkelijke hoofdstuk van het boek. Daniel bestudeert een voorspelling van de profet Jeremia (Jeremia 25:1-12, 29:10), die hij uitlegt als betekend dat er zeventig jaar voortijd zullen gaan tussen de verwoesting van Jeruzalem onder Nebukadnezar en het begin van het herstel. Hij spreekt dan in een gebed een uitgebreide schuldbelijdenis uit namens zijn hele volk. Daarop verschijnt hem een engel die aan de voorspelling van Jeremia een hele nieuwe wending geeft: de zeventig jaar van Jeremia duiden volgens zijn uitleg mede op een veel latere periode, doordat ze opgevat moeten worden als zeventig jaarweken, dat wil zeggen een periode van 490 jaar, de tijd tot vlak voor de eindtijd. Aan het eind van het hoofdstuk wordt deze periode preciezer ingedeeld en wordt verteld dat de tijd van benauwdheid zal culmineren in de ontbeilging van de tempel van Jeruzalem. Daniel 10 en 11 bevatten na een uitgebreide inleiding een zeer gedetailleerd visioen over wat er aan het 'eind der dagen' (*ʔajpʔ-ʔi hayyāmim*) zal gebeuren, opnieuw een uitbreiding van de eerdere visioenen. Het verhaal culmineert in de plotselinge dood van de goddeloze heerser, waarna God zijn rijk zal vestigen. Daniel 12 laat ons voor het laaist Daniel zien, die door de eed van een engel een laatste maal de verzekering krijgt dat het allemaal zo zal gebeuren en daarbij een laatste precisering ontvangt van de periode van ontbeilging van de tempel. Ten slotte wordt Daniel aangezegd dat hij nu te ruste zal gaan, maar weer zal verrijzen tegen de

tijd dat deze dingen werkelijkheid zullen worden. We kunnen dus een globale indeling van het boek naar inhoud maken: de eerste zes hoofdstukken bevatten vooral verhalen over Daniel, waarin hij aangeduid wordt in de derde persoon, de laatste zes bevatten naast enig verhalend materiaal vooral visioenen van de toekomst; Daniel is gewoonlijk zelf in de ik-vorm aan het woord over wat hij meemaakt en ziet.

Is de inhoud van het boek op zich al tamelijk gevarieerd, het wordt nog gecompliceerder als we naar de gebruikte talen gaan kijken. Het verhaal in Daniel 1 is, zoals het overgrote deel van het Oude Testament, in het Hebreeuws gesteld, en ook hoofdstuk 2 begint in het Hebreeuws. In Daniel 2:4 zien we dan een heel rare overgang naar de zustertaal Aramees. De koning heeft de Chaldeeën, zijn deskundigen op het gebied van droomuitleg ontboden, en die beginnen als volgt te spreken: '... en de Chaldeeën namen het woord en spraken tegen de koning in het Aramees: O koning, leef voor eeuwig!'. Het opmerkelijke is dat na de woorden 'in het Aramees' niet alleen de woorden van de Chaldeeën zelf, maar de hele rest van het hoofdstuk in het Aramees is, en dat het gebruik van het Aramees in de volgende hoofdstukken gewoon doorgaat. Na hoofdstuk 7, het eerste grote visioen, gaat het boek zonder verdere inleiding weer in het Hebreeuws door tot aan het eind. Over die taalwisseling in het boek Daniel en de afwisseling van verschillende literaire genres is onwaarschijnlijk veel nagedacht, gesproken en geschreven, helaas zonder dat er een werkelijk overtuigende verklaring is gegeven. De meeste theorieën gaan uit van een geleidelijk proces van ontstaan van het boek, waarbij aan een Aramese Daniel een Hebreeuws deel is toegevoegd, waarin een deel van het Aramees uit het Hebreeuws is vertaald of omgekeerd, waarin verhalen en visioenen een heel verschillende herkomst hebben, en nog veel meer.¹ De situatie is, laten we dat duidelijk stellen, inderdaad heel verbaazend: we hebben een literaire verdeling van het boek in verhalen en visioenen aan de ene kant, en aan de andere kant een taalkundige verdeling, en die twee dekken elkaar wel voor een deel, maar lang niet helemaal. Vanmiddag hoop ik een mijns inziens zeer bevredigende verklaring voor dit fenomeen te geven, en te laten zien dat er geen enkele reden is om het boek Daniel te splitsen in delen die van verschillende herkomst zijn.

Het boek Ezra is formeel gezien een verzameling van documenten en verhalen over de terugkeer van de ballingen na de Babylonische ballingschap, hun pogingen om tot herbouw van Jeruzalem en de tempel te komen, en de tussenkomst van Ezra in het leven van de teruggekeerden. Het vertoont een aantal frappante overeenkomsten met

¹ In het besek van dit college is het niet mogelijk om zelfs maar een begin te maken met het bespreken van de wetenschappelijke literatuur over het boek Daniel. Enkele belangrijke commentaren zijn: A. Benzen, *Daniel* (Tübingen 1952); J. J. Collins, *Daniel, with an Introduction to Apocalyptic Literature* (Grand Rapids 1984); J. Montgomery, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel* (Einburgh 1926). Zie ook de overzichten van Jürgen Lebram, 'Daniel/Danielbuch', in: *Theologische Realenzyklopädie*, vol. 8 (Berlijn/New York 1981) 325-349, en S. Tahmon, 'Daniel', in: Robert Alter & Frank Kermode (red.), *The Literary Guide to the Bible* (Cambridge, MA 1987) 343-356. Van de Nederlandse taalgeleerden noem ik hier met name G. Ch. Aalders, *Daniel* (Kampen 1962). Uiteraard kunnen hier alleen de hoofdlijnen van de voorgestelde theorie worden aangegeven; veel onderdelen zijn nog aanmerkelijk gecompliceerder dan ze hier worden gepresenteerd. Een Engelstalige verhandeling over het boek Daniel, waarin al deze zaken aan de orde komen en volledige literatuurverwijzingen worden gegeven is in voorbereiding.

het boek Daniel. Ten eerste hebben beide boeken Aramese onderdelen in het midden (het zijn overigens de enige bijbelboeken met een substantiële hoeveelheid Aramees erin), met aan het begin en eind van de boeken in het Hebreeuws geschreven onderdelen. In beide boeken begint het Aramese deel met de naam van de taal: *ʾarāmī*, 'Aramees', in beide gevallen gebruikt in een vers waar het in het betoog lijkt te passen als de aanduiding van iets wat geschreven of gesproken is. Het moeilijke vers Ezra 4:7 luidt immers: 'de brief was (in) het Aramees geschreven, met een vertaling erbij (in) het Aramees', terwijl de vertaling van Daniel 2:4 is: 'Toen spraken de Chaldeeën tot de koning (in) het Aramees'. Er moeten eigenlijk zeer veel mensen geweest zijn die opgemerkt hebben dat dit eigenlijk wel een heel merkwaardige overeenkomst is, en het is verbazend dat men zich vrijwel nooit in geschrifte heeft afgevraagd of het eigenlijk wel toeval kan zijn.

Er is nog een interessante overeenkomst tussen Ezra en Daniel. In beide boeken zijn er delen die in de mond van de hoofdpersoon gelegd worden, terwijl andere delen over hen vertellen in de derde persoon. Als we deze gemeenschappelijke kenmerken naast elkaar zetten, krijgen we het treffende beeld van tabel 1. We treffen een verbazend precieze overeenkomst tussen de verdeling van de Aramese en Hebreeuwse delen van beide boeken, en ook tussen de delen die in de eerste en in de derde persoon gesteld zijn. Juist op twee punten waar de twee van elkaar afwijken en Daniel 'ik' heeft terwijl we in Ezra 'hij' aantreffen lijkt er sprake te zijn van een aanpassing waardoor die overeenkomst formeel gesproken alsnog bestaat. Hoewel Daniel 7 en Daniel 10-11 grotendeels in de eerste persoon verteld worden door Daniel, zijn ze formeel vervaard in een verhaal over Daniel door de beginverzen van die hoofdstukken: Daniel 7:1-2 luidt 'In het eerste jaar van Belshazar, de koning van Babel, zag Daniel een droom en gezichten die hem op zijn legerstede voor ogen kwamen. Toen schreef hij de droom op. Begin van het bericht: Daniel hief aan en zei: Ik had in de nacht een gezicht...', in Daniel 10:1-2 staat 'In het derde jaar van Kores, de koning der Perzen, werd aan Daniel, die Belshazar genoemd werd, een woord geopenbaard; dat woord was waarheid en sprak van grote nood. En hij gaf acht op dat woord en had aandacht voor het gezicht. In die dagen bracht ik, Daniel, drie volle weken door met rouw bedrijven...'. Met andere woorden: terwijl de hoofdstukken feitelijk in de eerste persoon verteld worden, stemmen ze formeel met de corresponderende hoofdstukken in Ezra overeen in het vertellen over de hoofdpersoon in de derde persoon. Een ander lastig te plaatsen hoofdstuk, waarin de 'ik'-persoon iemand anders is dan Daniel zelf, namelijk Daniel 4 dat in de eerste persoon verteld wordt door koning Nebukadnezar, correspondeert met de enige passage in Ezra waar de handeling voor een deel verteld wordt in een document in plaats van in de verbindende verhalen, namelijk de brief van stadhouder Tattenai aan de Perzische koning, waarin hij vertelt over wat hij bij zijn bezoek aan Jeruzalem heeft aangezien (Ezra 5:7-17).

De meeste documenten in Ezra corresponderen met verhalen in Daniel, en de verhalen in Ezra lijken overeen te komen met de visioenen in het boek Daniel. De verbindende stukjes verhaal tussen de documenten in Ezra staan daar, waar we in Daniel de proclamaties van de heidense koning hebben. Alleen de gebeden in beide boeken (Daniel 9 en Ezra 9, beide gezegd ten tijde van het Mincha-offer in de tempel) en de inleidende verhalen van de boeken Daniel en Ezra corresponderen met teksten van ongeveer hetzelfde genre. Verder kunnen we onder andere nog opmerken dat de

volgens dit schema parallelle passages Ezra 10 en Daniel 10-12 allebei het element van vasten bevatten, alsmede een aansporing aan de hoofdpersoon om "sterk te zijn" (Daniel 10:19 *hā'zaq wa'hā'zaq*, 'Wees sterk, ja wees sterk!'; Ezra 10:4 *hā'zaq wa'ra'sē*, 'Wees sterk en handell!').

Nu hebben we natuurlijk iets heel interessants gezien met deze overeenkomst, iets wat in deze vorm bijkbaar nog nooit eerder is opgemerkt. Het lijkt in eerste instantie wel voor de hand te liggen dat Daniel hier het een en ander heeft ontleend aan Ezra, maar het valt aanvankelijk niet zonder meer uit te sluiten dat de relatie ook andersom gelegen kan hebben, of dat er sprake is van wederzijdse beïnvloeding: het gaat tenslotte in beide gevallen om naar het oordeel van velen betrekkelijk laat ontstane bijbelboeken. Er is echter nog een andere, veel dieper verborgen en naar mijn mening ook veel interessanter parallel voor de opbouw van het boek Daniel, die ons zeer veel kan vertellen over opzet, doel en oorspronkelijke vorm van het boek, en die onomstotelijk duidelijk maakt dat voor de opbouw van het boek Daniel inderdaad substantiële elementen ontleend zijn aan andere bijbelboeken.

Genesis 37-50 omvat de geschiedenis van Jozef, de op één na jongste zoon van de aartsvader Jakob, die aan het begin ervan een jongeman van 17 jaar oud is. In het eerste hoofdstuk wordt verteld over Jozefs dromen, die door zijn vader en zijn broers verklaard worden als een voorspelling dat Jozef over hen zal heersen. Dat verbert de relatie tussen hem en de meeste van zijn broers geenszins, terwijl ze toch al op gespannen voet stonden omdat hij over hun placht te klikken aan zijn vader. Daarna wordt verteld hoe Jozef door zijn broers als slaaf naar Egypte wordt verkocht en daar, na een valse beschuldiging door de vrouw van zijn eigenaar Potifar, in de gevangenis wordt gegooid. Daar bevinden zich op zekere dag eveneens de opperschenker van Faraó en zijn opperbakker, die op een of andere manier het misnoegen van Faraó hebben opgewekt. Ze hebben allebei een droom, die Jozef vervolgens uitlegt: de opperschenker zal in zijn ambt hersield worden, maar de opperbakker zal ter dood gebracht worden. Zo gebeurt het ook. Twee jaar later heeft Faraó twee opmerkelijke dromen in één nacht, die hem zeer verontrusten. Niemand kan een aannemelijke uitleg bedenken, en tenslotte zegt de opperschenker, die Jozef intussen geheel vergeten was, dat hij in de gevangenis een jongeman heeft gesproken die zeer bekwaam was in het uitleggen van dromen. Jozef wordt gehaald en legt de dromen uit: eerst zal Egypte zeven jaar van overvloed kennen, en daarna volgt er een even lange periode van hongersnood. Jozef wordt, al voor de justheid van zijn uitleg heeft kunnen blijken, tot onderkoning van Egypte gemaakt en neemt allerlei maatregelen om de situatie de baas te kunnen blijven. De hongersnood blijft niet tot Egypte beperkt en ook de familie van Jakob in Kanaán heeft er hevige onder te lijden. Jakobs zonen horen dat er in Egypte voedsel te krijgen is en besluiten daar naartoe te gaan. Jozef herkent ze en na de nodige verwikkelingen maakt hij zich aan hun bekend en verzoent zich met zijn broers. De hele familie komt dan in Egypte wonen, waar Jakobs nakomelingen uiteindelijk pas met de Lintocht weer vandaan zullen vertrekken. De cyclus van verhalen eindigt in hoofdstuk 50 met de dood van Jozef op de hoge leeftijd van 110 jaar. Interessante kenmerken van deze serie verhalen zijn verder bijvoorbeeld het feit dat hij vlak na het begin onderbroken wordt door het beroemde verhaal van Juda en zijn schoondochter Tamar in Genesis 38, waar Jozef zelf op geen enkele manier een rol in speelt, en verder de lange toespraak van Jakob tot al zijn zonen in Genesis 49, vlak

voor het eind ervan, waarin hij details vertelt over woonplaats en manier van leven van hun nakomelingen in het Beloofde Land.

Nu hebt u al uit mijn verhaal begrepen dat een belangrijk element in die verhalen van Jozef is de mededeling over de toekomst door middel van een droom, een geïnspireerde uitspraak of een regelrecht godswoord. Nu komt het interessantste deel van mijn betoog: als je die gevallen, zoals gebeurd is in tabel 2, legt naast de gevallen in het boek Daniel waar van een of andere vorm van openbaring van de toekomst sprake is, blijken die twee elkaar voor een groot deel zeer precies te dekken; het meest opvallende verschil is dat in drie gevallen twee parallelle dromen in Genesis corresponderen met één voorspelling in Daniel, en één keer één geval in Genesis met twee in Daniel. De overeenkomst is behoorlijk precies. Zo komen de twee dromen van Jozef waarin hem een positie boven zijn ouders en broers wordt voorspeld (Genesis 37) overeen met de droom van koning Nebukadnezar waarin diens eigen eminente positie in de wereldgeschiedenis wordt uiteengezet (Daniel 2). Twee dromen die worden uitgelegd als voorspellingen over de nabije toekomst van opperschenker en opperbakker (Genesis 40) hebben een nauwe parallel in de droom over de relatief nabije toekomst van de koning (Daniel 4); zowel in de droom van Nebukadnezar als in die van de opperschenker komt een boom voor, terwijl de vogels die zowel in de droom van de koning in Daniel als in die van de opperbakker in Genesis voorkomen voor beiden gepaard gaan met gevaar.

Het enige geval waarin een voorspelling op een duidelijk afwijkende manier wordt gegeven is in de overeenkomstige episodes Daniel 5, waar Daniel het opschrift op de muur leest en uitlegt voor koning Belsazar, en Genesis 41, waar Jozef de twee dromen van Faraó uitlegt. In veel andere opzichten zijn de situaties echter wel vergelijkbaar. Beide voorspellingen hebben te maken met de relatief nabije toekomst van het koninkrijk, in beide gevallen wordt de hoofdpersoon bij de koning geïntroduceerd door iemand die eerder de gelegenheid gehad had om zijn speciale vaardigheden te bewonderen en daarover vertelt tegen de koning (de opperschenker in Genesis, de koningin-moeder in Daniel), wordt dan bij de koning binnengebracht om zijn uitleg te geven, en ontvangt daarna, al voordat er iets van zijn voorspellingen werkelijkheid is geworden, op bevel van de vorst een bijna koninklijke waardigheid, die ook in sterk gelijklende termen wordt beschreven (respectievelijk Genesis 41:41-43 en Daniel 5:29).

Jakobs nachgezicht van Genesis 46:2-4 lijkt overeen te komen met de twee nachtelijke visioenen van Daniel 7 en 8; ze hebben allemaal betrekking op de verre toekomst. Hoewel Daniel 7 wordt beschreven als een 'droom' in 7:1, gebruikt vers 2 de Aramese woorden *hezwi šim leya*, 'mijn nachtelijk visioen', bijna identiek met de Hebreeuwse uitdrukking *mar'ot hallayla*, 'nachvisioenen' van Genesis 46:2. De voorspellingen in Genesis 48 en Daniel 9 hebben ook allebei betrekking op de verre toekomst, en worden allebei gedaan na contact met de goddelijke sfeer (Jakob nadat hij Jozefs kinderen gezegend heeft in Genesis 48, Daniel nadat hij voor zijn volksgenoten heeft gebeden in Daniel 9 en namens hun een schuldbelijdenis heeft afgelegd). Er is nog een heel bijzondere overeenkomst. In beide gevallen wordt de voorspelling voorafgegaan door een verwijzing naar een vroegere belofte. In Genesis 48:3-4 noemt Jakob de belofte die God hem in Bethel gedaan heeft (Genesis 28:13-14), in Daniel 9:2 verwijst Daniel naar Jeremia's voorspelling van de 70 jaar die er

over de ruïnes van Jeruzalem voorbij zouden gaan (Jeremia 25:11 and 29:10). Dan komen er twee lange en gedetailleerde overzichten van de verdere loop van de geschiedenis in Daniel 10-11 en Genesis 49, gelegd in de mond van respectievelijk engel en Jakob. In beide gevallen wordt expliciet gezegd dat de voorspellingen betrekking hebben op het 'eind der dagen' (*ʾāḫēri ḥayyāmim*: Genesis 49:1 en Daniel 10:14). Een karakteristiek en belangrijk verschil is dat Genesis 49 de geschiedenis ordent volgens de namen, kenmerken en toekomstige woonplaatsen van de stammen van Israël, terwijl Daniel 10-11 het thema van de wereldrijken uit de eerdere delen van het boek voortzet: nationale geschiedenis tegenover wereldgeschiedenis. Ten slotte wordt in beide laatste hoofdstukken nog een korte verwijzing naar de verlossing in de toekomst gegeven: in Genesis 50:24-25 naar de Uittocht uit Egypte, in Daniel 12:7 en 11-12 naar de betrekkelijk korte duur van het onheiligd zijn van de tempel in Jeruzalem tijdens de grote vervolging.

De inlassen nu wel gewekte indruk van grote overeenkomst wordt alleen nog maar versterkt als je de onderdelen tussen die voorspellingen in erbij betreft. Zo vinden we de hoofdpersoon in levensgevaar vlak bij de eerste voorspelling (Genesis 37 en Daniel 2, in het eerste geval erna, in het tweede ervoor), en speelt een ambtsdrager met bijna dezelfde zeldzame titel een rol (Poïfar, de *šar ha-ṭabāḥīm*, 'overste van de lijfwacht', in Genesis 37 (ook in hoofdstuk 39), en Artioch, de *raṽ ṭabāḥyayā*, dezelfde uitdrukking in het Aramees, in Daniel 2). In beide gevallen zien we verschillende keren de titel *šāzīs*, 'eunuch', of misschien 'hoveling' (Daniel 1:3, 7 etc., Genesis 37:36 en 39:1).

Ook de onjuiste of onrechtvaardige beschuldigingen in het verhaal van Jozef lijken te corresponderen met die in Daniel. De beschuldiging tegen Tamar in Genesis 38:24 en die van vrouw van Poïfar tegen Jozef in Genesis 39:14-18 lijken samen genomen te zijn in de beschuldiging die de Chaldeëen uien tegen de vrienden van Daniel in Daniel 3:8-12. Jozefs beschuldiging tegen Benjamin in Genesis 44:4-10 komt overeen met de denunciatie van Daniel bij de koning door de Chaldeëen in Daniel 6:13-14, zowel in Genesis 44 als in Daniel 6 betreft de beschuldiging een situatie die door de beschuldigers bewust is veroorzaakt, terwijl hij in de andere gevallen min of meer toevallig uit de omstandigheden voortkomt. Zeer opmerkelijk is verder de overeenkomst tussen Genesis 38 en Daniel 3. In beide gevallen verschuift de blik van de verteller weg van de hoofdpersoon van de verhalencyclus en wordt gevestigd op die van een of meer personen die tot dan toe een bijrol speelden (Juda, resp. Daniels drie metgezellen), terwijl ook elementen als de al genoemde beschuldiging en de straf van verbranding in beide terugkomen. De parallelle dromen van Nebukadnezar in Daniel 4 en van de opperschenker in Genesis 40 leiden voor beiden tot een tijdelijke situatie van ongenade. De overeenkomsten tussen Genesis 41 en Daniel 5 zijn al aan de orde geweest. Ten slotte valt op te merken dat de slot hoofdstukken van beide series verhalen een toezegging bevatten over het verdere lot van de hoofdpersonen, dat in beide gevallen verbonden is met een zeer gewichtige episode uit de geschiedenis van Israël. In het geval van Jozef wordt zijn stoffelijk overschot in Egypte in een kist gelegd (Genesis 50:26), worden de beenderen later door de Israëlieten meegenomen tijdens de Uittocht uit Egypte (Exodus 13:19) en worden ze tenslotte begraven in Sichem (Jozua 24:32). Aan Daniel wordt gezegd dat

hij aan het eind van de wereldgeschiedenis weer zal opstaan (Daniel 12:13). In beide gevallen wordt dit vooruitzicht bevestigd met een eed.

Bij dit alles komt dat door deze overeenkomsten de op zich welbekende parallel van de figuur van Jozef met die van Daniel eens te meer benadrukt wordt. In beide gevallen gaat het immers om jongemannen die met geweld uit hun land weggevoerd worden en door hun bekwamheid in het uitleggen van dromen aan het hof van een vreemd koninkrijk tot grote macht en aanzien komen. In beide gevallen zien de hoofdpersonen uit naar een vorm van verlossing voor hun volk. Jozef naar de uittocht uit Egypte, Daniel naar de meer complete en afdoende verlossing aan het eind van de tijden, en beiden wordt aan het eind van het boek toegezegd dat ze daarbij aanwezig zullen zijn, Jozef doordat zijn gebeente meegevoerd wordt bij de Uittocht, Daniel doordat hij aan het eind van de tijden weer op zal staan.

De nauwe aansluiting van de verhalen en de figuren van Jozef en Daniel staat ons nu trouwens ook toe om een nieuwe oplossing voor te stellen voor een ander oud probleem in de bestudering van het boek Daniel. Er is al vaak opgemerkt dat het begin van het boek Daniel, de imame van Jeruzalem door de Babylonische koning Nebukadnezar ten tijde van koning Jojakim, op een heel opmerkelijke manier gedateerd is. Het derde jaar van Jojakim zou moeten overeenkomen met het jaar vóór de roonsaanvaarding van Nebukadnezar. Dat is, zoals verschillende auteurs al opgemerkt hebben, op zich geen onoverkomelijk probleem, omdat men in het Oude Nabije Oosten vaak de jaren van een regering pas begon te tellen vanaf het eerste nieujaarsfeest na de feitelijke roonsaanvaarding. Veel lastiger is het om te bedenken waarom deze vroege datum gekozen is voor een gebeurtenis die zonder datum beschreven wordt in 2 Kronieken 36 en 2 Koningen 24. Historisch is de datering in ieder geval niet, omdat we weten dat Nebukadnezar vrijwel zeker pas een jaar later voor het eerst in het Westen van zijn rijk oorlog voerde. Waarom is er dan toch voor deze moeilijke datum gekozen? De oplossing is ook hier waarschijnlijk te vinden door een vergelijking met Jozef: het lijkt namelijk heel aannemelijk dat de 'vertelde tijd' in beide gevallen even lang is. De totale tijdsduur die door het boek Daniel wordt beslagen is immers 93 jaar: het roonsaanvaardingsjaar van Nebukadnezar, de 19 jaar van zijn regering tot de verwoesting van Jeruzalem en de tempel ten tijde van koning Zedekia (volgens 2 Koningen 25:8 en Jeremia 52:12), de 70 jaar die volgens het boek Daniel verstrijken tussen de verwoesting en het edict uit het eerste jaar van de Perzische koning Cyrus dat de ballingen uit Babel mogen terugkeren, en de drie jaar tot de laatste datum in het boek (het derde jaar van Cyrus: Daniel 10:1), niet toevallig precies samenvalend met het begin van de herbouw van de tempel in Jeruzalem. Totaal dus $1 + 19 + 70 + 3 = 93$ jaar.² Dat getal is precies gelijk aan de tijdsduur van de geschiedenis leertijd van 110 jaar. Die berekening werkt natuurlijk ook de andere kant uit: als je gaat terugrekenen vanaf de herbouw van de tempel kom je als je een totaal van 93 jaar wilt bereiken precies uit op dat in eerste instantie zo raadselachtige jaar waarmee het boek Daniel begint.

² Misschien is het niet overbodig om op te merken dat dit geen *historische* chronologie is: we weten bijvoorbeeld dat de ballingschap in werkelijkheid aanmerkelijk korter duurde.

Hoe het ook zij met deze chronologie, we kunnen er in ieder geval niet meer omheen: de opbouw van het boek Daniel sluit nauw aan bij die van de Jozefgeschiedenis in Genesis 37-50, en daarmee is het meteen heel aannemelijk geworden dat Daniel ook in vergelijking met Ezra de ontvangende partij geweest is. Met andere woorden: Daniel heeft een afgeleide structuur, die afkomstig is van twee andere bijbelboeken, namelijk Ezra en het deel van Genesis dat de geschiedenis van Jozef bevat. Daardoor wordt meteen duidelijk dat, wellicht afgezien van kleinere details, het huidige uiterlijk van het boek Daniel precies zo bedoeld is, en er geen plaats meer is voor theorieën over een geleidelijke of eenmalige willekeurige samenstelling uit verschillende delen; dat er ouder materiaal gebruikt zou zijn is op zich zeker wel mogelijk, maar dit heeft dan in ieder geval aanpassingen ondergaan om in het geheel opgenomen te kunnen worden.

Een vraag die nu natuurlijk meteen opkomt is waarom deze merkwaardige manier van schrijven is gekozen. Het is zeker niet gebeurd omdat de auteur of redacteur van het boek Daniel niet in staat zou zijn geweest om zelf iets te bedenken, want de manier waarop hij met zijn materiaal is omgegaan en het uiteindelijk uiterlijk van het boek maken zonder meer duidelijk dat hij een meester van taal en stijl geweest moet zijn. Hij heeft in zijn boek immers een aantal volwaardige en indrukwekkende composities in twee verschillende talen opgenomen, die zeker voor een deel uit zijn eigen pen gevloeid moeten zijn, en ook een regelmatige opbouw van het geheel verzorgd die beslist niet automatisch uit de verschillende onderdelen voortkomt.³ Kortom, hij had de touwtjes heel goed in handen en er mochten andere redenen zijn dat hij voor de structuur van zijn werk zoveel aan andere boeken ontleend heeft. Laten we eens proberen om een voorlopig antwoord op deze vraag te formuleren.

Het lijkt aannemelijk dat de auteur of redacteur voor de ontleening aan Ezra en aan Genesis verschillende redenen heeft gehad. Met het gebruik van de opbouw van Ezra heeft hij bijvoorbeeld vooral de vorm van dat boek op het oog gehad en op die manier zelf ook een boek gemaakt dat zich, net als het boek Ezra, aan de lezer voordeelt als een serie van schijnbaar tamelijk los verbonden documenten, nu eens in het Hebreeuws en dan weer in het Aramees, nu eens verhalen en dan weer visioenen, nu eens vanuit het gezichtspunt van Daniel zelf in de eerste persoon gesteld en dan weer vertellend over de figuur van Daniel.

De manier waarop elementen van Genesis verwerkt zijn is veel meer inhoudelijk van aard, en zegt daardoor betrekkelijk veel over de visie van de auteur van Daniel op zijn eigen werk. In Genesis 37-50 hebben we te maken met een verhaal dat het leven van Jozef beschrijft en daarenboven verwijst naar zeer belangrijke latere gebeurtenissen en situaties uit de geschiedenis van het volk Israel. Het boek Daniel geeft op frappante wijze zijn eigen versie van zo'n verhaal: de beschrijving van het leven van Daniel bevat tal van verwijzingen naar een veel latere tijd, waarin er voor het volk Israel eerst grote benauwenis en onderdrukking zal zijn, en daarna een definitieve en complete verlossing. We kunnen door de vergelijking met Genesis nu

3 Zie bijvoorbeeld A. Langlet, 'La structure littéraire de Daniel 2-7', *Biblica* 53 (1972) 169-190, over de symmetrische opbouw van het Aramees deel; uiteraard dient hierbij ook gedacht te worden aan de betrekkelijk regelmatige verdeling van gebruikte talen en vertellers in het boek.

namelijk duidelijk zien dat ook Daniel aan de ene kant een doorlopend verhaal biedt waarin men aan de andere kant de verwijzingen naar de toekomst een belangrijke rol spelen: een terugkeer op volstrekt nieuwe gronden naar het traditionele standpunt van een vrij letterlijk verstaan van het boek. Al is in Daniel het lopende verhaal veel meer op de achtergrond geraakt dan in Genesis het geval is en zijn de voorspellingen van de toekomst veel uitgebreider, de relatie blijft hetzelfde: op een aantal plaatsen spelen de voorspellingen een rol binnen de loop van het verhaal zelf, elders hebben ze daarnaast een betekenis die daar ver bovenuit gaat. Zoals het verhaal van Jozef schitterend culmineert in de lange poëtische beschouwing over de twaalf stammen van Israel in Genesis 49, zo komt het boek Daniel tot zijn hoogtepunt en vervulling in het grote en gedetailleerde visioen in Daniel 11.

Wat betekenen deze dingen nu voor de verdere studie van het boek Daniel? Opmerkelijk is dat datgene wat door velen als het centrale probleem van het boek wordt gezien, namelijk de vraag of de eindtijd door het boek nu wel of niet wordt voorzien voor de tijd van de al genoemde onderdrukking van de joodse godsdienst vanaf 167 v. Chr. onder de Seleucidische koning Antiochus IV Epifanes, eigenlijk niet wordt geraakt door onze beschouwingen van vandaag. We hebben gezien hoe het boek met beide benen in de eerdere bijbelse literatuur en geschiedens staat en hoe knap het elementen daartuit verwerkt heeft, maar de precieze bedeling van het boek wordt daardoor niet aangegeven.⁴ Wel kunnen we nu beter begrijpen dat aan het heel en waard werd toegekend die uigaat boven zo'n eventueel gebruik in een heel bepaalde en relatief kort durende historische situatie. Heel anders wordt het perspectief voor het verdere onderzoek als we de blik naar de andere kant richten, naar de relatie van Daniel met de eerdere bijbelse literatuur. Nu we de grote afhankelijkheid van de opbouw van Daniel van andere bijbelboeken gezien hebben, rijst de vraag of ook de inhoud van de verhalen en visioenen niet in zeer hoge mate bepaald is door verwerking van ander materiaal uit het Oude Testament. Ik meen dat dat inderdaad het geval is, en dat allerlei elementen van het boek die tot nog toe als zelfstandige vinding van de auteur of als ontleening aan hetzij historische gegevens hetzij andere literaturen werden gezien, in werkelijkheid tamelijk rechtstreeks voortkomen uit bepaalde episodes van het Oude Testament of uit beschouwingen daarover. In het bijzonder de verhalen in het boek lijken sterk te steunen op voorspellingen die door diverse profeten als Jesaja, Jeremia en Habakuk over het rijk van Babel gedaan zijn. Het voert echter te ver om deze aanwezigheid hier in detail uit te werken en we laten deze interessante zaak dan ook voor een volgende gelegenheid.⁵

We komen bij onze eerste conclusie. De oneffenheid van het boek Daniel, met zijn afwisseling van verhalen, dromen, visioenen, een schuldbelijdenis, een gebed en nog veel meer, is slechts schijn. Terwijl men tot nu toe vaak geneigd was om te zeggen dat het boek Daniel zich aan de lezer als een geheel voordeelt, terwijl het in

4 Dat dit belangrijke probleem hier niet besproken wordt heeft niets te maken met een eventuele schroom het aan te roeren, maar alleen met het feit dat het voor deze beschouwingen niet relevant is.

5 Een parallel wil ik wel vast kwijt: het lijkt erop dat het verhaal over het feestmaal van Belshazzar in Daniel 5 in hoge mate afhankelijk is van de voorspelling over de Chaldeen en hun vorst in Habakuk 2.

werkelijkheid een bijeenvoeging van verschillende delen zou betreffen, zou ik willen stellen dat het vooral op grond van de parallel met het boek Ezra nu duidelijk is dat Daniel een boek is dat gepresenteerd wordt als een samenvoeging van sterk verschillende delen, maar in werkelijkheid één getinteerd geheel is.

Onze tweede conclusie is dat de figuur van Daniel en de serie van verhalen waarin hij een rol speelt bewust aansluiten bij de persoon van Jozef en de cyclus van verhalen over hem in Genesis 37-50. Net als in de geschiedenis van Jozef betreft het in Daniel een doorlopend verhaal rondom iemand die weggevoerd wordt uit zijn eigen land en door zijn vaardigheid in het uitleggen van dromen tot een hoge positie aan het hof van een groot rijk komt. Net als bij Jozef bevat het verhaal van Daniel, naast voorspellingen die al in de loop van het verhaal uitkomen, een aantal verwijzingen naar veel latere geschiedenis, en in beide gevallen culmineert dat in een zeer lang voorlaatste hoofdstuk dat geheel aan het beschrijven van die toekomst gewijd is, respectievelijk Genesis 49 en Daniel 11, terwijl het laatste hoofdstuk in beide gevallen eindigt met een mededeling over het verdere lot van de hoofdpersoon. Het grote contrast ligt hem in de aard van het toekomstperspectief van de verhalen: terwijl het bij Jozef gaat om de situatie na de Uittocht en de daarop volgende vestiging van Israël in Kanaan, schouwt het boek Daniel ver over de directe toekomst heen naar het eind van de tijden. Dit contrast maakt de lezer met inzicht attent op de parallel van de tijdelijke verlossing in het verleden, bij de Uittocht uit Egypte, met de definitieve verlossing die God volgens het boek Daniel in de toekomst zal brengen.

De derde en misschien wel belangrijkste conclusie is dat het boek Daniel niet om zo te zeggen een 'raar' en op tamelijk willekeurige wijze samengeesteld boek is, waarvan het eigenlijk verband is dat het een plaats in de canon van het Oude Testament gekregen heeft, maar juist in zijn doelbewust volgen van bestaande bijbelse voorbeelden tot een volstrekt natuurlijke completering en afsluiting van de oudtestamentische literatuur is geworden.

12 oktober 1993, *Delenus Instituut, Oude Tuurfmarkt 147, 1012 GC Amsterdam*

Tabel 1

Parallelen tussen Daniel en Ezra; de dikke zwarte lijn geeft onderdelen in het Aramees aan, de dubbele lijn delen waarin de hoofdpersoon in de eerste persoon aan het woord is. Het gebruik van vette letters dient alleen om corresponderende delen duidelijker te laten uitkomen. Merk op dat Daniel 7 en Daniel 10-12 zuiver formeel gezien wel degelijk in de derde persoon gesteld zijn; het gedeelte in de eerste persoon wordt eerst ingeleid met een mededeling over Daniel.

Daniel	Ezra
1 Verhaal over het begin van de ballingschap	1-3 Verhaal over het eind van de ballingschap
2:1-4 Uiteenzetting van het probleem	4:1-7 Uiteenzetting van het probleem
2:4 'In het Aramees'	4:7 'In het Aramees'
2:4-49 Verhaal nr. 1	4:7-16 Document nr. 1
3:1-28 Verhaal nr. 2	4:17-22 Document nr. 2
3:28-30 Proclamatie van de koning (hoort bij verh. 2)	4:23-24 Verbindend verhaal (hoort bij doc. 2)
3:31-33 Proclamatie van de koning (hoort bij verh. 3)	5:1-7 Verbindend verhaal (hoort bij doc. 3)
4:1-33 Verhaal nr. 3	5:7-17 Document nr. 3
4:34-37 Proclamatie van de koning (hoort bij verh. 3)	6:1-2 Verbindend verhaal (hoort bij doc. 3 & 4)
5 Verhaal nr. 4	6:2-5 Document nr. 4
6:1-25 Verhaal nr. 5	6:6-12 Document nr. 5
6:26-29 Proclamatie van de koning (hoort bij verh. 5)	6:13-16 Verbindend verhaal (hoort bij doc. 5)
—	6:16-22 Verbindend verhaal
7 Visioen	7:1-11 Verbindend verhaal
7:28 Reactie van Daniel	7:12-26 Document nr. 6
8 Visioen	7:27-28 Reactie van Ezra
9 Schuldbelijdenis en gebed op de tijd van het <i>minhā</i> -offer	8 Verhaal
10-12 Visioen met vasten, 'wees sterk!'	9 Schuldbelijdenis en gebed op de tijd van het <i>minhā</i> -offer
	10 Verhaal met vasten, 'wees sterk!'

Tabel 2
 Parallellen tussen Daniel en het verhaal van Jozef in Genesis. De voorspellingen van de toekomst in beide cycli zijn met vette letters aangegeven.

Daniel	Genesis 37-50
1-2 Daniel naar Babel, voorspellende droom (verre toekomst), Daniel in gevaar, <i>roḇ ṭabbāḥayyā, sārīs</i> , rol van de drie vrienden	37 Jozef naar Egypte, twee voorspellende dromen (verre toekomst), Jozef in gevaar, <i>śār ḥa-ṭabbāḥīm, sārīs</i> , rol van Juda
3 drie vrienden, beschuldiging, met vuur verbranden	38 Juda, beschuldiging, met vuur verbranden
4 voorspellende droom (nabije toekomst) met boom en vogels erin, tijdelijke situatie van ongenade voor de dromer	39 beschuldiging, uitnodiging tot zondigen, boosheid van autorteil
5 opschrift verschijnt, Daniel herinnerd, roepen van Daniel, oplossen van het raadsel van het opschrift: voorspelling voor nabije toekomst van het rijk, hoge waardigheid voor Daniel	40 twee voorspellende dromen (nabije toekomst), één met een boom en één met vogels erin, tijdelijke situatie van ongenade voor één van de dromers
6 beschuldiging	41 Faraο droomt twee keer, Jozef herinnerd, roepen van Jozef, oplossen van het raadsel van de twee dromen: voorspelling voor nabije toekomst van het rijk, hoge waardigheid voor Jozef
—	42-43 kinderen van Israel naar Egypte
—	44 beschuldiging
—	45 Israel vindt genade bij de vreemde heerser
7-8 twee nachtelijke visioenen met voorspellingen (verre toekomst)	46 nachtelijk visioen met voorspelling (verre toekomst)
de zaken van de koning	47 de zaken van de koning
9 herinnering aan goddelijke belofte, gebed en voorspelling (verre toekomst)	48 herinnering aan goddelijke belofte, zegen en voorspelling (verre toekomst)
10-11 gedetailleerd overzicht over de loop van de geschiedenis in de verre toekomst (<i>ʿaḥḥ-rīḥ ḥayyāmīm</i>)	49 gedetailleerd overzicht over de loop van de geschiedenis in de verre toekomst (<i>ʿaḥḥ-rīḥ ḥayyāmīm</i>)
12 lot van Daniel, eed, voorspelling van verlossing in de verre toekomst	50 lot van Jozef, eed, voorspelling van verlossing in de verre toekomst

Summary of 'The Unity of the Book of Daniel': Opening Lecture of the Academic Year 1993-1994 of the Faculty of Theology, University of Amsterdam

Some long-standing problems of the Book of Daniel, such as the change of language from Hebrew to Aramaic and back, and the presence in one book of chapters dealing with life and career of Daniel at the Babylonian court and of visions in which Daniel himself speaks about certain events in the future, can finally be solved by recognizing that the formal structure of the book is based on the structure of two other Biblical books, namely the book of Ezra and the part of the book of Genesis which contains the story of Joseph (ch. 37-50); see the accompanying tables. From Ezra the variety in language and in grammatical person has been derived, as well as the division into formally separate documents, from the Joseph story the general course of the narrative and especially the relative position and nature of various predictions of the future.

One of the most important conclusions is that the irregular appearance of the book of Daniel is intentional, the book being meant to look like a variegated collection of stories and visions in which Daniel plays a part, and that the book was really composed as a whole and should be read as such. A second conclusion is that Daniel, like the cycle of chapters dealing with Joseph, contains within the framework of a story about a person who rose to importance at a foreign court, predictions of a vital episode in the history of the people of Israel, and this time also of the entire world and is deliberately pictured as parallel to that episode. The contrast of the temporal salvation hinted at in the story of Joseph with the eternal redemption in the book of Daniel is particularly illuminating. Finally, the way in which the book is anchored in older biblical literature goes a long way towards explaining its place in the canon of the Hebrew Bible.

Table 1: parallels between Daniel and Ezra. The thick black line represents sections in Aramaic, the double line sections in which the main personage speaks in the first person. Bold type only serves to structure the correspondences. Note that formally Daniel 7 and Daniel 10-12 speak about Daniel in the third person.

Daniel	Ezra
1 Story about beginning of exile	1-3 Story about end of exile
2:1-4 Exposition of problem	4:1-7 Exposition of problem
2:4 'In Aramaic'	4:7 'In Aramaic'
2:4-49 Story no. 1	4:7-16 Document no. 1
3:1-28 Story no. 2	4:17-22 Document no. 2
3:28-30 proclamation of king	4:23-24 Connecting story
3:31-33 proclamation of king	5:1-7 Connecting story
4:1-33 Story no. 3	5:7-17 Document no. 3
4:34-37 proclamation of king	6:1-2 Connecting story
5 Story no. 4	6:2-5 Document no. 4
6:1-25 Story no. 5	6:6-12 Document no. 5
6:26-29 proclamation of king	6:13-16 Connecting story
—	6:16-22 & 7:1-11 Connecting stories
7 Vision	7:12-26 Document no. 6
7:28 Reaction of Daniel	7:27-28 Reaction of Ezra
8 Vision	8 Story
9 Confession and prayer at time of <i>miṅḡā</i>	9 Confession and prayer at time of <i>miṅḡā</i>
10-12 Vision with fasting, 'be strong!'	10 Story with fasting, 'be strong!'

Table 2: parallels between Daniel and Genesis. The predictions of the future in both cycles have been indicated with bold type.

Daniel	Genesis 37-50
1-2 Daniel to Babylon, predicting dream (remote future), Daniel in danger, <i>rab tabbālyyā, sārīs</i> , role of three companions	37 Joseph to Egypt, two predicting dreams (remote future), Joseph in danger, <i>sār ha-ṭabbāḥīm, sārīs</i> , role of Judah
3 three companions, accusation, burning by fire, stylistic congruence with preceding episode	38 Judah, accusation, burning by fire, stylistic congruence with preceding episode
[3 accusation, invitation to sin, anger of person in authority]	[39 accusation, invitation to sin, anger of person in authority]
4 predicting dream (near future) with tree and birds in it, temporary situation of disgrace for dreamer	40 two predicting dreams (near future), one with tree and one with birds in it, temporary situation of disgrace for one dreamer
5 inscription appears, remembering of Daniel, calling of Daniel, solving of riddle of inscription: prediction for near future of the realm, semi-royal dignity for Daniel	41 Pharaoh has two dreams, remembering of Joseph, calling of Joseph, solving of riddle of two dreams: prediction for near future of the realm, semi-royal dignity for Joseph
—	42-43 sons of Israel to Egypt
6 accusation	44 accusation
—	45 Israel finds favor with foreign ruler
7-8 two night visions with predictions (remote future)	46 night vision with prediction (remote future)
the king's business	47 the king's business
9 remembering of divine promise, prayer and prediction (remote future)	48 remembering of divine promise, blessing and prediction (remote future)
10-11 detailed prediction of course of history in the remote future (<i>ʿaḥʿrīt kayyāmīn</i>)	49 detailed prediction of course of history in the remote future (<i>ʿaḥʿrīt kayyāmīn</i>)
12 fate of Daniel, oath, prediction of salvation in the remote future	50 fate of Joseph, oath, prediction of salvation in the remote future